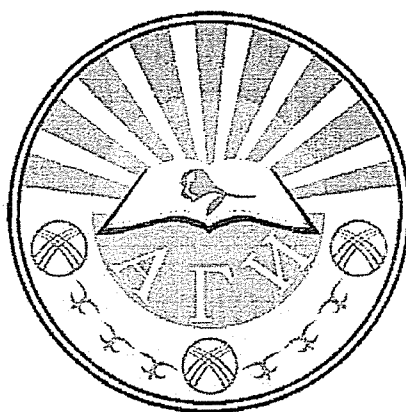

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ
ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Арашан гуманитардык...
институтунун
ИЛИМИЙ ЖУРНАЛЫ

Araşan Sosyal Bilimler
Enstitüsü
İLMÎ DERGİSİ

5-6

БИШКЕК / BİŞKEK - 2008

Ана Konularıyla Mukayeseli İslam İnançları

Doç. Dr. İsa YÜCEER*

Özet:

Bu makale, genel itibarıyla İslam dininin inanç esasları konusu üzerinde durmaktadır. Ortaya çıkan kelimelerin ana hedefi İslam inançlarını savunmak ve dini asıl şekliyle sunmaktır. Bu makale Ehli Sünnet'in itikadi yaklaşımlarını, seçme problemlerinden olan imamet, büyük günah sorunu, imanın tanımı, kader meselesi üzerine yaklaşımlarını ve ana yaklaşımlarını incelemektedir. Ayrıca, Ehli Sünnetin temel görüşlerini, farklı kelimelerin tevhit anlayışı, inanca temayül ve ekoller meseleleri de konu edinmektedir.

Anahtar kelimeler: Ehli Sünnet, kelimeler, ekol, itikad, inanç, temel görüşler, tevhid.

Abstract:

"Comparative Principles of Islamic Beliefs with Basic Subjects".

This paper generally focuses on the basic principles of Islam. No doubt, the emergence of the different theological schools of thought (madhabs) aimed to defend and teach the religion with its original form. Also this article elaborates the approaching the Islamic school of thought (Ahli Sunnah) towards the election of religious leader, the case of greatest sin and destination of humankind. In addition, this paper includes the basic principles of Islamic school of thought, inclination towards faith and unity of Allah (tawheed) in the different schools of thought.

Key Words: Islamic school of thought, Islamic theology, faith, unity, basic views.

Аннотация:

Данная статья направлена на изучение принципов исламского богословия. Таким образом, основной целью возникших богословских конфессий является сохранением богословских принципов ислама, а так же является предоставлением этих принципов в их первоначальном виде. В данной статье рассматриваются такие проблемы как богословская оценка «Ахль ас-Сунны», ее подход к проблемам имамства, совершения большого греха, определения «имана», предопределения. А так же в сферу исследования вошли основные взгляды «Ахль ас-Сунны», понятие единобожия у различных богословских конфессий и проблемы конфессиональности.

Ключевые слова: Ахль ас-Сунна, Богословие, конфессия, вероисповедание, вера, основные взгляды, единобожие.

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Öğretim Üyesi, VAN.

Giriş

Kelamın muhtevasında usûl ve tâlî meseleler olarak iki ayrı hususun varlığı dikkati çeker. Meseleler (mesâil) ana konular ve ikinci dereceden konular (vesâil) ayrımı yapıldığında temel hususlarda birliğin, ferî hususlarda ise ayrılığın olmasını tabii bir gelişme olarak görmek gerekmektedir.

Ortaya çıkan kelam ekollerinin ana hedefi İslam inançlarını savunmak ve dini asıl şekliyle sunmak olunca, ayrılıkları temel mesele edinmemek gerekmektedir. Şüphelerin giderilmesi, İslam'la ilgili suçlamaların red edilmesi ana konu olunca, ayrıntıda ki ayrılıklar iç bünyede görünen farklı anlayışlardır. Ana gaye esas alınca bunun göz önünde bulundurularak değerlendirmesinin yapılması isabetli olacaktır.

Teferruattaki ihtilaflar, bununla ilgili farklı kesimler kıyaslandığında görülmektedir. Bunlarda görülen ayrılıklar değil, muhataplarına karşı tevhide savunmadaki birliktelikleri göz önünde bulundurulur. Ayrıntılarda ki ihtilaf düşünce üretme ile de ilişkili görülür.

1-Ana Hatlarıyla Ehl-i Sünnet İnancı

a) *Ehl-i Sünnet'in İtikadî Yaklaşımları ve Ötekine Bakışı*; inanç insanla birlikte yeryüzünde var ola gelmiştir. İslam'ın inanç esasları kesin delillerle belirlenen hususlardır. Bunların mütevatır delille belirlenmesi düşüncesi kabul edilmiş ve zanna dayalı olmamasına itina gösterilmiştir. Dinin metnlerinin tespit ettiği itikadî prensipler, inanç esasları olarak sunulmuştur. Bunlar temelde şahadet kelimesiyle ortaya konan iki esastır. O da Allah ve O'nun peygamberine inanmaktır. Diğer prensipler buna açıklık getiren ve bunlara bağlı olan hususlardır. Onları da üç temel esasla özetlemek mümkündür. Bunlar ilahiyat, nübüvvet ve semiyattır. Açılımı ise Allah inancı, peygamber ve ahirete iman konularıdır. Bu ana konular gerçekler olarak kabul edilince, haliyle diğer tafsilata iman etmek bunlarla birlikte gelmektedir. Allah'ın gönderdiği peygambere vahyetmesi, bu yolla kitap indirmesi, bu vahyi getiren melek ve diğer meleklerin varlığı, bilinmeyen alemler ve ilahi takdirle ilgili hususlar ise ana inanç esasının tafsilatı ve kapsamıdır.

İnançlar dinde esası oluşturmaktadır. Dinin çağrısında bunlar ana konular olarak kabul edilmesi gereken prensiplerdir. Mezheplerin oluşması sonrası Ehl-i Sünnet belirlediği temel prensiplerle dinin asıl şekliyle inançlarını muhafaza ettiği, yaptığı içtihatların doğru ve isabetli olduğu görüşündedir. Toplumda ortaya çıkan farklı yaklaşım biçimleri ve kelâmî anlayışlar karşısında her kesim kendi düşünce dünyasını oluşturmuştur. Ehl-i Sünnet nassı, ayet ve hadisle belirlenenleri temel başvurulacak kaynak olarak almış, bunları akılla açıklığa kavuşturmuş ve müteşabih nasları izahta gerekli gördüğü yerde yorum yapmayı uygun bulmuştur. Bu temel ilkeleriyle kendisinin Hz. Peygamber ve ashabının yolunda olduğu görüşündedir. Kendi anlayışıyla İslam'ın asıl şeklini ve ilk neslinin yolunu temsil ettiği düşüncesindedir. Doğru inancın temsilcisi olduğunu sürekli dile getirmiştir. Onun dışındakilerin inancı izahtaki yöntemi ise eleştiri konusudur. Mu'tezile aklî, Zahiriler nassın zahirini esas alma, Hariciler ise kendi anlayışlarıyla sertlik yanlısı tutumuyla eleştirilen kesimlerdir.

İnancın temel meselelerinde fırkalar arasında uyum ve ittifak olmakla beraber, bunların tafsilatına girildiğinde farklı anlayışlar ve içtihatlar gelişmiştir. Dinde asıl olan bunların geldiği şekliyle korunması, sonradan onda asıl şeklinden sapmanın olmaması, özellikle inançların korunmasına itina gösterilmesidir. Zira inançtaki sapma temel düşünceden ayrılma olduğundan, dinin tahribi söz konusu olmaktadır. Şu var ki dinin bilginlerinin ve müçtehit konumunda kimselerin içtihat ederek görüş belirleme yetkisi vardır. Bu da içtihadı ihtiyaç duyulan hususlardadır.

İlk dönemde Müslüman olan kimseler kendi arzularıyla, isteyerek ve samimi duygularla inanmışlardır. Din insanlardan kendi hür iradeleriyle inanmalarını istemektedir. Bu konuda her hangi bir baskı, tehdit ve benzeri istenmeyen hususlar kabul edilemez. Önce bilgi oluşmakta, bu marifet kişiyi inanmaya götürmektedir. İnanmanın da önce kişilerin iç dünyalarında kabul ve tasdik edilmesi, akılların ikna olması temel beklentidir. İnsanın sosyal hayatta o dine mensup olduğunun bilinmesi, kendisine Müslüman muamelesi yapılabilmesi için inancını diliyle ikrar etmesi gerekmektedir. Aksi halde o kimsenin hangi inanca sahip olduğu bilinemeyeceğinden hangi muameleye tabi tutulacağı konusunda sorun yaşanacaktır.

Ehl-i Sünnet akaid kaideleri İslam inanç esaslarını içerir. Bunlar şahadet kelimesi ve tafsilatlı inanç esaslarıdır. Bu prensipler Müslümanların inanması ve İman Esasları olarak kabul etmesi gereken hususlar ve mutlak tevhidin prensipleridir. Allah'ı noksanlık anlamına gelen her türlü vasıftan uzak, kemalat anlamı ifade eden vasıflarla ve O'nun şanına uygun olarak muttasıf olduğunu kabul etmek esastır. Dinde inanç yapısını bunlar oluşturur.¹ Vahdaniyet tüm Müslümanların inanç sisteminde temel prensip ve Allah'ın en önemli sıfatıdır. Bunu kabul ederken O'nun mutlak birliği, tüm sıfatlarıyla tekliği, benzersizliği, eş ve denginin bulunmadığı ilkesinden hareket edilir. Sıfatları kabul etmenin getirdiği bir düşünce olarak benimsendiği için bunlara Sıfatıye demek de mümkündür.

Ehl-i Sünnet'in kendi içinde gruplar oluşmuştur. Bunları her ne kadar Eş'arilik², Maturidilik ve Selefiye gibi gruplara ayırmak mümkünse de, müşterek olarak bunların tamamının ortak bir takım özellikleri bulunmaktadır. Nassı ön planda tutmak, onu delil almak ve ana prensip edinmek temel ilkedir. İlahi sıfatları Allah'ın şanına layık vasıflar olarak görmek, onları diğer varlıkların sıfatlarından tamamen farklı ve O'na ait olarak görmek esas alınmıştır. Naslarda varit olan ve inanmayla ilgili görülen hususları kabul ve tasdik etmek vaz geçilmez düşüncedir. Allah'ı şanına layık olmayan vasıflardan tenzih etmek, sıfatları ezeli/kadim vasıflar olarak görmek ve tümünü başlangıç ve sonu olmayan, ezeli/kadim ve ebedi olarak görmek esas kabul edilmiştir.³ Hadisliği⁴ O'nun vasıflarına isnat etmemek, zatı ve sıfatlarının başlangıç ve sonunun olmadığını kabul etmek düşüncesi esas alınmıştır. Diğer itikadî düşünceler de bu çerçevede oluşturulmuştur. Bunun yansıması diğer esaslarda da belirgin olarak görülür.

b) Seçme Kelâmî Problemler ve Ehl-i Sünnet Yaklaşımı: İlk dönemden itibaren ortaya çıkan kelâmî problemlerde Ehl-i Sünnet itidali temsil ettiği kanaatindedir.

1 Abdurrahman el-İci, el-Mevakıf, Beyrut, trs. s.7.

2 el-Bağdadi, Abdulkahir b. Tahir, Usuluddin, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1981.

3 Ebu'l-Muin en-Nesefi, Tabsiratu'l-Edile, Tahkik Hüseyin Atay, Ankara, 2004.

4 Hâdislik; sonradan olmak, başlangıcının bulunması, var edilmiş olmaktır.

1-İmamet Sorunu: İslam düşünce tarihinde erken dönem problemi olarak bilinen imamet meselesinde kelim ekolleri arasında ihtilaf bulunmaktadır. Ehl-i Sünnet realitede meydana gelen ile özdeşleşen bir görüş belirlemiş ve seçim sistemini esas alan bir düşünceye varmıştır. Bu anlayış çerçevesinde ilk seçimle iş başına gelen Ebu Bekir'in halifeligi, bunu takiben Ömer b. Hattab, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin iş başına geliş şekillerini meşru yönetim, kişileri de haklı yöneticiler olarak görmüştür. Onların aleyhinde söz sarf eden kesimlere ve gizli imamın varlığı kanaatini taşıyanlara karşı çıkmıştır. Bunu insanların Hz. Peygamberden sonra en faziletliilerinin bunlar oluşu ile de izah etmiştir. Bu konuya yaklaşım biçiminde Ehl-i Sünnet ile Şia arasında önemli farklılık her dönemde devam etmiştir. Zira Şia Hz. Ali'nin hilafetinin nasla belirlendiği, vasiyetle tayin edildiği, bu konunun bir inanç meselesi olduğu gibi önemli farklı görüşleri ortaya atmış ve bu durum iki ekol arasında temel ayrılıklardan birini oluşturmuştur. İslam'ın temel anlayışı ise siyaset ve tüm mevkiler ile ilgili olarak liyakat, ehliyet, adalet, ahlak, bilgi, hikmet, zulümden sakınma, dürüstlük gibi temel ilkelerin bulunmasıdır. Bunlar ana özelliklerdir. Bu vasıflara sahip olanlar yönetimde söz sahibi olmaya hak kazanırlar. Kelam ekollerinin bu konuda ayrı düşüncelere sahip olması bir görüş ayrılığı çerçevesinde mütalaa edilmektedir.

2-Büyük Günah Sorunu: Yine ilk ortaya çıkan itikadi sorunlardan olarak büyük günah meselesi görülür. Böyle bir suçu işleyen kimsenin mümin olma vasfının devam edip etmeyeceği tartışma konusu olmuştur. Hariciler gibi aşırı sertlik yanlısı kesimler bu suçu işleyenleri kafir kabul ederken, Ehl-i Sünnet daha ılımlı bir tavır alarak onu kafir kabul etmemiş, günahkar mümin, asi, mücrim, fasık gibi daha hafif ifadelerle suçlamış, onun kafir olduğuna hükmetmemiştir. Hz. Peygamberden sonraki dönemde suç oranında artma görülmüş ve bunları işleyenlerin mümin olup olmadığı tartışılan önemli bir sorun haline gelmiştir. Büyük günah işleyenin hükmünün ne olduğu konusunda toplumda fikir birliği sağlanamamış ve bu husus mevcut fırkalara ilave olarak Mu'tezile'nin doğmasının temel zahiri nedeni de olmuştur. Kurucusu Vasıl b. Ata büyük günah işleyeni iki yer arasında bir yerde olduğu görüşünü savunmuş, fikir dünyasına "el-Menzile beynel-menzileteyn" denen yeni bir düşünce çıkmıştır.

Ehl-i Sünnet günahları gruplara ayırmış, büyük günahların en büyüğü olarak Allah'a şirk koşma suçu görülmüştür. Bundan sonra büyük günahlar nasla büyük günah olduğu haber verilen suçlar belirlenmiştir. Bunları işlemekten sakındırma, cezası verilmesi gereken suçların cezasının verilmesi, kefareti gerektirenlere kefarete vb. dünyevi cezalarının verilmesinde kimse tereddüt etmemiştir. Bunun yanında onu işleyeni kafir kabul etme sertliği değil, daha ılımlı bir anlayışla Ehl-i Sünnet onu topluma tekrar kazanma yolunu izlemiştir. Onlar ifrat ve tefrite düşmeksizin mutedil olma ve orta yolu koruma anlayışında olmuşlardır. Artık toplumda farklı kelami fırkaların görüşlerinde ayrılığın başladığı, birbirine muhalif düşüncelerin ortaya konduğu dönemde kurumlar ve itikadi mezhepler kendi görüşleri çerçevesinde ortaya çıkmıştır¹.

Bu konuda aşırı olarak Haricilerin bu suçu işleyeni kafir kabul etmesi ve ebedi cehennemde kalacağı fikrini görmekteyiz. Mu'tezile'nin o kimsenin iki durum

¹ Nureddin es-Sabuni, el-Bidaye fi usuluddin Maturidiye akaidi, çev., Bekir Topaloğlu, Ankara, 1995.

arasında bir yerde olduğunu belirlemekle beraber birtakım şartlar getirmiştir. Tevbe ederek ölürse cennete gideceği, tevbe etmeksizin ölürse cehennemde ebedi kalacağı, fakat azabının kafir ve müşriklerinkinden daha hafif olacağı şeklindeki anlayışları söz konusudur. Mürcie'nin de bu konuda aşırı yumuşak yaklaşımı dikkat çekmiştir. O da günahın imana zarar vermeyeceği düşüncesidir. Bunun karşısında Ehl-i Sünnet mutedilliği diyebileceğimiz bir anlayış Ehl-i Sünnet'in farklı kesimleri tarafından sergilenmiştir.

3-İmanın Tanımı: Mümin kimliği konusunda Ehl-i Sünnet'in kendi içinde önemli farklılıklar yaşanmış, imanın tasdik olduğu, kişiye Müslüman muamelesinin yapılabilmesi için dille ikrarın da gerekli olduğu düşüncesi kabul edilmekle beraber, amelin imandan bir parça (cüz) olup olmadığı konusunda Ehl-i Sünnet kesimleri arasında önemli farklılıklar tespit edilmektedir. İlk dönem hadisçileri, fakihler, Hanbeliler ameli imandan bir cüz görmüş ve onu imanın tanımı içinde mütalaa etmiştir. İmam-ı Azam ve daha sonra onun ekolünü devam ettirenler ve eleştirenler arasında görüş ayrılıkları görülmüştür. Amel imanın tanımına alınmazken, insanlar amelî terk etmeye sevk edilmiş değildir. Fakat tanıma amel katıldığında bir takım sorunları da beraberinde getirmektedir. Amelî önemsemekle beraber onu tanım dışında tutanlar ve tanıma alanlar arasında ki ihtilaf farklı ekollerin görüş ayrılığı şeklinde görülmektedir.

4-Kader Meselesi: İlk kader problemi ortaya çıktığında az sayıda kişi kaderi inkâr yolunu izlemiştir. Bunlar kurum olarak Kaderiye'yi oluşturmuşlar, daha sonra Mu'tezile onlarla aynı görüşleri benimsemiştir. Ehl-i Sünnet ise kadere inanma, onun varlığını kabul etme, nasların ışığında bu inancı savunma yolunu takip etmiştir. Kaderi tamamen reddeden işlerin yeni başladığını, ezelde takdirin olmadığını savunan Kaderiye ile aşırı kaderci Cebriye arasında orta bir yol olarak kaderin varlığı ile beraber insanda irade hürriyetinin bulunduğunu da kabul etme, insanın sorumluluklarını üstlenmesi gerektiği esas alınmıştır. Ehl-i Sünnet kendini Hz. Peygamber ve ashabının yolu üzere olanlar olarak tanıtmıştır. Takip ettikleri yol olarak aynı yolu, Selefîn metodunu devam ettirdikleri kanaatindedirler. Naslara bağlılıkta titizlik, nasla belirleneni esas alıp uygulama, buna azami derecede bağlı kalma temel anlayıştır. Kendilerini ehl-i hak/hak ehli olarak görmenin yanında istikamet ehli ve kurtulanlar olarak sunan bu kesim, kurtuluşa ereceği ümit edilenler olarak tanıtılmışlardır. Bu anlayış çerçevesinde kendilerinin dışındakilerin görüşlerine eleştirel yaklaşım göstermişlerdir. Onlarla muhalif oldukları hususlarda onları görüş itibarıyla doğruyu bulamayan, istikamet dışında kalan ve yanlışlıklar yapan kimseler olarak kabul etmişlerdir. Ortaya konulan görüşlerinin içtihadî meseleler de olsa bu içtihatların doğru veya en doğru olduğu düşüncesindedirler. Onlar bu girişimleriyle inancı korudukları, dini aslî şekliyle muhafaza ettikleri kanaatindedirler¹.

c) Ana Yaklaşımları: Verdikleri eserlerde kendi görüşlerini ortaya koyarken muhalifi eleştirmeyi de ihmal etmemişlerdir. Dinde temel kaynak olan ayet ve hadis metinlerini doğru anladıkları, doğru yorumladıkları, dini inançları dinin arzu ettiği, Allah ve Peygamberinin muradına uygun anladıkları görüşündedirler. Bunlar dinin doğru anlaşılmasında iyi niyet, haktan ayrılmama ve doğruyu sunma yoluna izledikleri görüşündedirler.

¹ Abdulkahir b. Tahir el-Bağdadi. ci-Fark beyne'l-firak, Daru'l-Marife, Beyrut, trs.

Ehl-i Sünnet kendini bu kavramla sunarken şu da kastedilmiştir. Bunlar sünnete tabi olanlardır. Bunun dışındakiler ise bidat ehlidir. Böylece bidat olan ve dinin temel meselelerinde belirlenene muhalif olan, sonradan zuhur edenler, sağlıksız görüşler ileri sürmüş kesimler olarak tanıtılmaktadır. Müslümanların ihtilaf ettikleri hususlarda şüphesiz bir takım görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan dinin aslına en uygun olanı sünnet ehlinin görüşü olarak takdim edilmiş ve bu görüşün insanı kurtuluşa götüreceği telkini vurgulanmıştır. Diğer görüşlerin ise bir takım yanlışlıklar anlayışta istenmeyen düşüncelerin ileri sürülmesi ve sonuçta kurtuluşa götürememe şeklinde bir suçlama vardır. Müslümanların içinde dünyada yolu doğru ahirette de kurtulacak kesim olarak sünnet ehli, Müslümanların büyük cemaatinin yolu, Ehl-i Sünnet olarak takdim edilmiştir.

Bunlar görüşlerinin ilk dönem Müslümanlarının görüşleri olarak sunmuş, onların yöntemini takip ettiklerini ve İslam'ı kapsamlı şekilde her alanda temsil ettiklerini savunmuşlardır. İnancı tespitinde Selefin yolunu en sağlıklı yol olarak görmüşler ve onu benimsemişlerdir. Tüm kelami meselelerde sahabe, tabiin ve onlara tabi olanların yolunu izlemenin en doğru yöntem olduğu, kendilerinin bu yöntemin takipçileri oldukları fikrini taşımışlardır.

2-Ehl-i Sünnet'in Temel Görüşleri

a) *Ana Prensipler:* Allah'ın naslarda belirlenen isim, fiil ve sıfatlarının kabul edilmesi, O'na bunların dışında yeni bir vasfın tespit edilmemesi esastır. Allah'ın sıfatlarının ezeli olup mahlûk olmadığı, bu çerçevede kelâmının da mahlûk olamayacağı esas alınmıştır. O'nun sıfatları yaratıkların sıfatlarıyla karıştırılmaz, noksanlıktan ve kusur anlamı ifade eden kavramlardan uzaktır. Haberi sıfatlar konusunda bunları kabul etmekle beraber, tevil edilip edilmeyeceği konusunda Selef ve Halef alimleri arasında ihtilaf söz konusudur. Tevil etmeyenler naslarda geldiği şekliyle inanmayı ve yorumsuz olarak kabul etmeyi, bunun yanında bunların keyfiyeti konusuna girmemeyi yeğlemişlerdir. Tevil edenler ise bunları dilde ihtimali bulunan anlamlardan birine yüklemişler, batıl bir yorum yapma yoluna gitmemiş ve onların keyfiyetinin bilinemeyeceğini kabul etmişlerdir.

Allah'ın ilminin varlığını şanına layık olduğu şekilde kabul etmişler, bu konuda O'nun ilmini izah tarzında felsefeyle aralarında sorunlar ortaya çıkmışsa da, bunların düşüncesi naslarda belirlenen prensipleri kabul etmek ve Allah'a noksanlık izafe etmemektir. İnanç esaslarını naslarda sunulduğu şekliyle alırken, izaha muhtaç konularda içtihat yaparak konulara açıklık kazandırmışlardır.¹

Kur'an'ı Allah'ın kadim kelamı olarak görürken, bunu izahta özellikle Mu'tezile ile önemli farklılıklar ve görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Meleklerle iman genelde en az ihtilafli konular arasındadır. Peygamberlerin masumluğunu kabul etmişler, onların dışındakilerin masumluğu konusunda Şia ile ihtilaf yaşanmıştır. Ahiret ahvali, görünmeyen alemle ilgili hususlar olması hasebiyle naslarda belirlenen haberlerin kabul edilmesi gerektiği kanaatindedirler. Fakat konuların izahına girildiğinde ahirette Allah'ın vaad ve tehdidinin gerçekleşmesi,² günahkârın durumu, cennet

1 Bk. İzmirli İsmail Hakkı, Yeni İlmî Kelâm, Ankara, 1981, s. 102.

2 Enâm 136, 138; Tevbe 28, 113; Kasas 62-64, 74.

ve cehennemın sürekliliği, Allah'ın görölmesi, fasığın durumu, şefaati gibi önemli konularda özellikle Mu'tezile ile sorun yaşanmıştır. Çünkü Ehl-i Sünnet Allah'ın tehditlerini uygulamayabileceği, dilerse affedilmeye layık gördüğü günahkâr müminleri affedeceği, onu ebedi olarak cehennemde tutmayacağı tezini savunurken, Mu'tezile bu düşünceyi doğru kabul etmemiştir. Ehl-i Sünnet cennet ve cehennemın ebedi olduğu tezini savunurken, Cehmiye bunu kabul etmemiş, onların henüz yaratılmadığını ve ilerde de ebedi olmadıklarını ileri sürmüştür.

Cennette Allah'ın müminlere görünmesi konusunda Ehl-i Sünnet ayet ve hadis naslarının ışığında bunun gerçekleşeceğini savunurken, Mu'tezile tüm bu naslara farklı yorum getirerek görmeyi de dünyadaki görmeye kıyaslayarak kabul etmemiş ve bunun gerçekleşemeyeceğini savunmuştur. Şefaati konusu yine Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet arasında önemli ihtilaf konularındandır. Mu'tezile şefaati ilgili naslara kendi itikadi anlayışı çerçevesinde yorumlar getirerek kabul etmezken, Ehl-i Sünnet şefaati ahiretin önemli bir meselesi olarak görmüştür. Nasların ışığında onun gerçekleşeceğini kabul etmiştir. Bu konudaki ayrılık önemli bir ihtilaf olarak taraflar arasında süregelmıştır. Ehl-i Sünnet bunun şefaati edecek kimselere Allah'ın izin vermesiyle gerçekleşeceği kanaatindedir. Bunun vukuu bulmasında herhangi bir sakınca görülmemektedir. Kader konusu ise iki taraf arasında önemli farklı anlayışlar ortaya konan bir husustur.

b)Ehl-i Sünnet'in İnanç Esaslarına Bakış Açısı

Diğer anlayışlarına temel teşkil etmesi açısında şu seçme konular sunulabilir. Alem hadistir, ondaki her şey yaratılmıştır. Allah yaratan tüm evren yaratılan konumundadır. Alem mahluk olunca, onu yaratan vardır. O da Allah'tır. Bu konuyu izahta Ehl-i Sünnet'le filozoflar arasında ihtilaf yaşanmıştır. Allah'ın münezzehliği, kendi kendine varlığı, mahlûkata benzemediği, sonunun olmadığı, cisim, araz vb. kavramların O'na isnat edilemeyeceği, eş, çocuk ve ortaktan, sonlu ve sınırlı olmaktan münezzehliği kabul edilmiştir. O vehmedilmez. Hâdisler O'na hulul etmez. Hadislik alametleri ve noksanlık O'nda bulunmaz. Nasıllığı ve niceliği sorulmaz, O yüce yaratıcıdır. Kemal sıfatların sahibi olup bu sıfatlar kendisi tarafından belirlenmiştir. Baki ve kadimdir. Sıfatları ona özgüdür. Zati ile kaimdir. O'nda yokluk düşünülemez. O'nun ilmi tüm bilinenleri kapsar. Kelamı kadim olup, harf ve sesle izah edilmez. Sıfatları genel olup, her şeyi kuşatıcıdır. Kul O'na itiraz edemez. O'nun fiillerinde hikmetler vardır.

O peygamberler göndermiş onların doğruluğunu mucizelerle ispat etmiştir. Böylece yalancı kimselerle sadık nebiler arasını ayırmak mümkün olmaktadır. Mucizeleri peygamberler Allah'ın onlara verdiği bir güçle gerçekleştirirler. O peygamberlerine kitaplar indirmiş, tüm emir ve yasaklarını bu yolla ortaya koymuştur¹. Hz. Muhammed peygamberlerin sonuncusu (Ahzap 33/40), getirdiği kitap da kitapların sonuncusudur. Bundan sonrâ yeni bir din, kitap ve peygamber beklentisi söz konusu değildir. İnsanlık Hz. Muhammed'in getirdiğine uyarak kurtuluşa erecektir. Onun ahiretle ilgili haber verdiği kabir ahvali, nimet ve azabı, sual ve cevap, münker ve nekir, ahirette diriliş ve orası ile ilgili bildirilen cennet ve cehennem içinde gerçekleşeceği haber verilen hususların hepsine inanmak gereklidir.

¹ Kadı Abdülcabbâr b. Ahmed el-İlmezanî, Tespiti delaili'n-nübüvve, Darul Arabiye Beyrut trs, II, 554-577.

Hız. Peygamberin ahabı kendi içerisinde dört halife, cennetle müjdelenen on kişi ve benzeri şeklinde önemli sınıflandırmaya tabi tutulurlar. Bunlar doğru yolda olan ve dine önemli hizmetler veren kimselerdir. Ahabı ayet ve hadisler övmüştür. Onlar güvenilir kimselerdir. Bu nedenle onları iyilikle anmak, hak üzere olduklarını, sadık kimseler ve müminlere nder, adil şahsiyetler olduklarını kabul etmek prensiptir. Onların aleyhinde söz sarf etmeyi Ehl-i Sünnet uygun görmemektedir.

İtikat esası olarak tespit edilen ve Müslümanların üzerinde icma ettikleri görüşleri kabul etmek ilke olarak alınmıştır. İttifak konularını doğru esaslar olarak almak, geçmişteki Müslümanların yolunda yürümek, onların metodunu ve hayat tarzlarını benimsemek esastır. İlim ehlinin içtihatlarını ve icma ettikleri hususları kabul etmek, kible ehline sayęı duymak, onları tekfir etmemek uyulan bir ilkedir. Niyetini halis tutmak, ihlas ve takva sahibi olmak, emredilenleri yapmak nehyedilenlerden olabildiğince uzak olmak beklenir. Taklit değil tahkik ehli olma çabası vermek, amelleri yerine getirmek müçtehitlerin içtihatlarına sayęı duyup ona uymak temel düşünceler arasındadır. Mümin kimse karşılaştığı itikadi sorununu ihmal etmeksizin ehline sorarak öğrenme yükümlülüğü taşır.

Akl ve din delilleri esas almak prensibinden hareket edilmiş, ortaya konan görüşleri delilleriyle sunma bu görüşlerin deliller ışığında belirlendiğini, bu nedenle kabul edilmesinin gerektiğini ortaya koymuşlardır. Bunlar ahab ve daha sonra gelen Müslümanların görüşü olarak belirlenmiş, buna muhalif olanlar ise az sayıda kimselerin görüşleri olarak değerlendirilmiştir. Ehl-i Sünnet inançları olarak sunulan hususlar geneliyle ittifak ve icma edilen temel meselelerdir. Bunların teferruatına girildiğinde ihtilafın olması tabiidir.

Ehl-i Sünnet görüşünde olanlar İslami ilimlerin her dalında faaliyet göstermiş ve bu inancı savunmuřtur¹. Bunlar fikh sahada ve itikadî alanda, farklı mezhepler olarak görülmüşlerdir. Böyle olmakla beraber ana yöntem itibariyle nass akıldan ne alma ile Mu'tezile'den ayrılmışlardır. Sertlik yanlısı olmamakla Haricilikten, Ehl-i beyt ve o nesildeki imamların rivayetlerini şia anlayışı düzeyinde esas olmamakla şiadan ayrılmışlardır. Kendi düşünce dünyasını müçtehit imamların naslara getirdiği izah tarzını sunmuş ve Müslümanların her asırda çoğunluğu tarafından kabul görmüş, isteyerek benimsenmiş bir baskıya maruz bırakılmadan kabul grmştir. Her dönemde bilginler ve fertler itibariyle Müslümanlığın temsilcisi ve çoğunluğu bu kesimde görülmüş, İslam'ı savunmada bunların çabasının yoğun olduğu grlmştir.

3-Farklı Kelam Ekollerinde Tevhit Anlayışı

a) *Mürcie*: Bunlar ihmalkr mümin konusunda da mitvarlardı. İnanılması gereken hususlara inanan kişinin günahkâr halinin hesap gününe bırakılması gerektiğini düşünüyorlardı. Ameller onlara göre imandan bir cüz sayılmıyordu. Kalpteki inancın esas alınması gerektiğini kabul ediyorlardı.

Konulara bu yaklaşım gösterilince günah işleyenler hakkında sert hüküm belirleyen kesimlerle muhalif bir düşünceyi savunuyorlardı. İhtilaflı konularda tartışmalara

¹ İbn Hümam, Kitabul Msayere, Kahire, 1889.

girmiyor, kelami meselelerde çekişmeyi uygun bulmuyor, hükmü Allah'a bırakmayı kul olarak hüküm belirlememeyi prensip ediniyorlardı. Kul hakkında kesin hüküm Allah'ın ahirette vereceği hükme havale ederek meselelerin hükmünü vermemeyi esas almışlardır. Kelamla ilgili tüm konularda mezhebin düşüncesi bu olunca kulun söyleyeceği bir söz kalmıyor, tüm meseleler askıda bırakılıyordu. Allah'ın ahirette adaletle hüküm vereceği ve mutlak adaletin gerçekleşeceği konusunda kimsenin ihtilafı bulunmamaktadır. Konular gündemden çıkarılıp hüküm ahirete bırakılınca sorunlar bitmiş görünse de realite bu değildi.

Haricilerin günah işleyen mümini tekfir eden tavrı karşısında Mürcie ılımlı ve kolaycı bir tepki ile karşı çıkıyordu. Bu iki anlayışın mücadelesinde hiçbir mümin amelleri bırakmayı savunmamıştır. Ameli terk eden veya günah işleyen kimsenin hükmünün ne olduğu konusunda imanın zarar görüp görmediği meselesinde farklı tutumlar belirlenmiştir. Amellerin imana tesirinin varlığını her kesim kabul ediyordu. Amelin terk edilmesinin inancın sağlam kalıp kalmayacağı konusunda Mürcie imanın amelsiz korunabileceğini düşünüyordu. Bu düşüncenin her ne kadar günahkâr müminin de müminlik halinin devam edeceği müsamahası söz konusuysa da, aynı zamanda günahların işlenmesine farzların terkine müsamahalı bakış dinin özülle bağdaşmamaktadır.

b) Mu'tezile: Büyük günah sahibinin mümin mi yoksa başka bir vasıfla mı adlandırılacağı tartışmasının yapıldığı ortamda o kimsenin mümin veya kafir olmadığı ikisi arasında bir konumda olduğu (el-Menzile Beyne'l-menziyetyn) görüşü ile Vasıl b. Ata ortaya çıkmış ve Mu'tezile'yi kurmuştur. Bu görüş İslam tarihinde yeni bir fikirle birlikte yeni bir ekolün doğuşu idi. O ayrılırken/itizal ederken hocası Hasan Basri'nin görüşlerinden uzak kalıyor ve ayrılıyor ve onu teyitten çekiliyordu. Her ne kadar muhalifleri onları tevhit ve adl ehli değil Mu'tezile olarak vasıflandırmışlarsa da, onlar kendilerini tevhit ehli olarak görmüşlerdir. Tevhit ilkesi ile Allah'ın birliğini savunurken kendi anlayışları çerçevesinde sıfatlar, ruyet vb. konularına açıklık getirmişlerdir.

Adalet düşünceleriyle Allah'ın mükâfat almaya layık kimselere mükâfat vereceği, cezayı hak eden günahkârları da cezalandıracağı ve bunu yapmaya mecbur olduğunu belirtiyorlardı. Bunu yapması Allah'a vacip/gereklidir derken, bundan vazgeçmeyeceğini, şefa'at ehlinin şefa'at etmesi, ilahi rahmet vb. ile günahkârı affetmeyeceğini, cezalandıracağı kimseleri cezalandırmasından ve tehdidinden vazgeçmeyeceğini savunmuşlardır. ahirette karşılıklarının verileceği, adaletin gerçekleşeceği düşünceleri çerçevesinde alışılmışın dışında bir anlayışı ileri sürüyor, suçlunun bağışlanmaması ve cezasını görmesini adaletle izah ediyor, bunu tevhitte birlikte anacak önem ve değerde görüyorlardı. Mükâfat verilecek kimseye bunu vermemek, cezayı hak eden bir kimseye cezayı vermemeyi adaletle bağdaşmayan bir tutum olarak algılıyorlardı. Allah'a adaletsizlik isnat edilemeyeceğinden O'nun günahkârı mutlaka cezalandırmasının vacip olduğu tezini savunmuşlardır.

Allah kadimdir. Sıfatlarının tespit edilip bunları kadim kabul ederek Allah'a isnat edilmesini Allah'tan ayrı şekilde onların varlığını kabul etmek anlamına geleceğini

düşünüyor, birden fazla ezeli ve ebedi ilahın varlığı sonucuna varılacağı endişesini taşıyorlardı. Ezeli ve ebedi sıfatların O'na isnadını tevhit ilkesi ile bağdaşmayan bir anlayış olarak algılıyorlardı. Onlara göre Allah'ın zatından başka ezeli ve ebedilik vasfı hiçbir şeye isnat edilemez. O'nunla birlikte ezeli ve ebedilik vasfına sahip olan bulunmaz. Allah'a sıfat isnat edip bunların ezeli ve ebedi olduğu onlara göre savunulamaz bir düşüncedir.

c) *Ehl-i Sünnet*: Onların bu sıfatlar ve adalet anlayışı Ehl-i Sünnet'in anlayışıyla gelişmektedir. Yorum ve izah tarzları çatışmakta ve farklılık göstermektedir. Allah her şeye kadirdir. Suçluyu cezalandırır. Güzel amel işleyene mükâfat verir. O bunu yapmazsa O'nun adaleti yerine gelmemiş olur¹.

Bu tartışmaların ve ihtilafın sonucu olarak farklı iki temel düşünce oluşmuştur. Bunlar kalam ilminin temel iki ekolüdür. Mu'tezile tek ekol olarak algılansa da temel düşünceye bağlı fırkaları oluşmuştur. Ehl-i Sünnet'te Eş'arilik² Maturidilik³ ve Selefilik tarafından temsil edilmiştir. İslam tarihinde bunların düşüncesinde bunların kelâmî görüşlerinin ihtilafı kaçınılmaz olmuştur. Temelde ortaya çıkan ayrılıklar farklı düşüncelerin doğmasına neden olmuştur. Ehl-i Sünnet kendini Hz. Peygamber ve onun ashabının düşüncesine sahip olanlar olarak empoze etmiş, fikirlerinin doğru olduğuna inanmışlardır. Onların erken dönem öncülerinden bazılarını Mürcie'den olma suçlaması yapılmışsa da, onlar belirli ekol olan Mürcie mezhebine mensup olmaktan dolayı bu vasıfla anılmış değillerdir. Ameli imanın tanımına almama gibi fikirleri vardı. Fakat Mürcie'nin düşündüğü gibi hükmü tamamen ahirete bırakmayı savunmuyorlardı dinin suç saydığı işleri işleyenlere dinin belirlediği dünyevi cezanın verilmesini savunuyorlardı. Bu yönüyle onlar dünyevi cezaların dünyada verilmesini savunuyor, bu yönleriyle de Mürcie'den ayrılıyorlardı. Bu nedenle Hasan Basri ve İmam-ı Azam gibi Ehl-i Sünnet öncülerinin Mürcie mezhebine mensup olduğunu iddia etmek asılsız bir anlayış ve temeli olmayan bir suçlamadır.

İslam itikadî mezhepleri oluşumları ortaya çıkışından itibaren farklı metotlar benimsemişlerdir. Her ekolün kendisi için belirlediği sistemi vardır. Genelde buna uymuşlardır. Bunlar oluşum sürecinde farklı fikir üretme, yorum yapma, üretkenlik anlayışıyla zuhur etmiştir. Bir İslam bilgininin farklı düşündüğü halde hocası veya arkadaşlarıyla aynı şeyleri düşündüğünü iddia etmesi ahlaki olmazdı. Farklı görüşlerin ortaya konması İslam kültürü ve düşüncesi için bir zenginlik ve çeşitliliktir. Her birisi İslam'a mensup olduğunu söyleyen bu dine mensup olmakla övünen kimselerin aynı dine bağlı kalarak farklı anlayış, kavrayış ve yorum üretmesi dine bağlı kalarak gerçekleşmiştir.

Ayetleri inkâr etmemiş, fakat kendi düşüncelerini teyit eden farklı anlamlar yüklemişlerdir. Ayrıca ilgi ve ihtisas alanı olarak farklı konularda ve alanlarda yoğunlaşmışlardır. Bu alanlar bazen imamet gibi siyasi bir konu olabilmekte, buna bakış açıları farklılık gösterebilmektedir. Bazen salt uhrevi bir konu gündemde kalmaktadır. Allah'ın cennette görülmesi ve şefa'at gibi Allah'ın sıfatlarını izah ve anlama tarzında farklı ekoller çerçevesinde tartışmalar yaşanmıştır.

1 Bk. Ebu'l-Muin en-Nesefi, *Tabsıratu'l-Edile*, Tahkik Hüseyin Atay, Ankara, 2004.

2 İbn Asakir, *Tebyin el-Müfteri fi ma nüsübe ile'l-imam Ebu'l-Hasan el-Eş'ari*, Şam, 1947.

3 Düşünceleri için bk. Şerafettin Gölcük, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, İstanbul, 1980.

İslam'ın aşılıyla bağdaşmayan düşünceler ortaya atanlar, kendi mensubu bulundukları dinleri ile ters düşmüş kimselerdir. İslam'ın içinde kalarak ortak bir kavramı farklı değerlendirenler olmuştur. Tevhit kavramına Mu'tezile'nin yüklediği anlam başkalarından farklıdır. Farklılıklar sorun çıkarmak için ortaya konmamış, o ekolün sisteminden kaynaklanmıştır. İslam'ın dışındaki kesimlerin ortaya attıkları soruları cevaplandırma yolunun izlenmiş olması tasvip gören bir faaliyet olmuştur.

İslam itikadî mezhepleri Müslümanların ortaya koyduğu önemli düşünce ürünü ve nasları anlama biçimlerinin yansımalarıdır. Bunların ortaya çıkışı Müslümanlar için bir zenginliktir. Oluşan itikadî mezheplerin her biri belli ortam ve şartlarda zuhur etmiştir. Belirli kesim böyle bir oluşuma gereksinme görmüş ve bunların zuhurunu sağlamıştır. Mezhepler ittifak halinde olsalardı, ayrılıp yeni bir ekol kurmaya gereksinme kalmazdı. Görülen lüzum üzere zuhur eden her bir ekol kendi düşüncelerini ortaya atarken metotlar belirlemiş ve bunlara azami derecede bağlı kalmıştır. Farklı metotlardan hareket edilmesi farklı sonuçlara ulaşmayı sağlamıştır. Böylece birbiriyle ihtilaf eden farklı itikadî ekoller ve fıkıh mezhepleri zuhur etmiştir¹.

Müçtehitlerin içtihat etme hakkı olunca bir müçtehidin bir başka müçtehide uyma zorunluluğu bulunmamaktadır. Bu nedenle müçtehit elindeki deliller ışığında tüm gayretini ortaya koyup farklı bir düşünce veya fıkhi görüş ortaya koyar ve bunun doğru olduğunu kabul eder. İnsanlar düşünce ve fıkıhta ortaya atılan içtihatlar ve kanaatleri seçme ve tercihi yapma imkânına sahip olurlar. İslam tarihinde pek çok içtihat ve görüş ortaya atılmakla beraber bunlardan sadece bir kısmı meşhur olmuş, diğerleri tarftar bulma ve halk arasında yayılma imkânı elde edememiştir. Bu nedenle Müslümanlar arasında yaygın mezhep olarak dört fıkıh mezhebi yanında Eş'arilik, Maturidilik², Şia ve Selefilik gibi itikadî mezhepler yaygınlık kazanmıştır. Şia'nın kendi içinde Zeydilik ve Cüfeyrilik gibi mezhepler, Maturidilikte de Maturidilik gibi aşırılikler içeren ekolleri de vardır. Bunlar genelde Galiye (aşırı fırkalar) olarak adlandırılmıştır.

Erken dönemden itibaren İslam Tarihinin geçmişinde farklı dönemlerde fıkıh ekolleri yanında fikir ve kelam okulları da zuhur etmiştir. Bunların bir kısmı Mu'tezile'de olduğu gibi ihtiyaca binaen ortaya çıkarken, bir kısmı da Haricilikte olduğu gibi siyasi ihtilafların sonunda belirmiştir. Ekoller ortaya çıkışından sonra genelde tek ekol olarak kalmamış, kendi içinde gruplaşmalar yaşamıştır. Bu da iç ihtilaftan kaynaklanan bir gelişme olarak görülmektedir. Özellikle Mu'tezile gibi akla öncelik tanıyan fırkalar içinde bölünmeler daha belirgin olmuş ve yoğun şekilde yaşanmıştır³.

İhtilafların önemli bir kısmı dinin naslarını yorumlayıp yorumlamama düşüncesinden hareketle başlamıştır. Yorum yapmayanlar genelde nasları mevcut şekliyle almayı tasarlamıştır. Yorum yapmayı prensip olarak kabul edenler kendi içinde

1 Bağdadi, el-Fark beyne'l-Fırak, Daru'l-Marife, Beyrut, trs, s. 363.

2 Görüşlerin kapsamı için bk., Müslühuddin Mustafa Kestelli, Haşiye el-Kestellei alel Akaid en-Nesefiye (1326-1928), Süleyman Uludağ, Kelam İlmî ve İslam Akaidi, Şerhu'l-Akaid Tercümesi, İstanbul, 1980.

3 Mu'tezile'den Ebu Osman Amr b. Bahr el-Cahiz (ö. 255/868), er-Red ale'n-nasara, nşr., J. Finkel, Kahire, 1926. Filozoflardan Yakub b. İshak el-Kindi (ö. 226/873) Hristiyanlardaki teslis inancına karşı reddiye yazmıştır. Bk. Mehmet Aydın, Müslümanların Hristiyanlığa karşı Yazdığı reddiyeler ve tartışma konuları, Konya, 1889, s. 4; Eş'arilerden erken dönemde kadı Abdülcabbâr b. Abdullah el-Cüveynî (ö. 478/1085), Şifau'l galil fi Beyanı ma vakaa fi't-Tevrat vel İncil mine't-tebdil, Beyrut, 1968.

hangi ölçüler ve prensiplere dayanılarak yorum yapılacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Yorumun dilin kurallarına uygun olması, dilde ihtimali bulunan anlamlardan birisi ile ilişkilendirilmesi, makul olması ve her şeyden öncesi dinin temel prensiplerine ters düşmemesi gibi ölçüler aranmıştır.

Mezhepleri kabul ettikleri ve kendilerine prensip olarak aldıkları yöntemleriyle değerlendirmek onların düşünce dünyalarını anlamaya yardımcı olacaktır. Onların hangi yöntemleri takip ederek düşünceler ürettikleri, İslam düşüncesine ne gibi katkılarda bulundukları kaynaklarda görülmektedir. Şüphesiz kelam okulları ve itikadî mezhepler burada sunulanlardan ibaret değildir. Bunlar özgün İslam düşüncesinin içinde üretilen fikirlerden ve ortaya çıkan ekollerden yapılan içtihatlardan sadece birkaçıdır. Bunlar Müslümanların kendi toplumlarında ürettikleri özgün kelami düşünce ve yapılanmalardır.

4-İnanca Temayül ve Ekoller

İnsanların inanç dünyasına bakıldığında pek çok kimse dine ilgi duymamakta, inanç dünyasını günlük olarak gazeteden okuduğu falı ve çevresinden öğrendiği sıradan bilgilerle oluşturmaktadır. Kelamın kendi iç sorunları olarak ihsan, iykan, itkan, takva değil, fazla dünyevi olma ve maddilik görülmektedir. Bu durum eserlerin içeriğine de yansımaktadır. İhlas ve samimiyet, Allah ve Resulüllah'a olan sevgi ve muhabbet, muttakilik, imanın makbul olması için gereken hususlara ve şartlara riayet, inancın içten olmasına, gönülden gelen duygularla gerçekleşmesine riayet istenir. Bunlar genelde ihmale uğramış konulardır. Cisim, cevher, araz, hareket, sükûn gibi konular imamet gibi problemler çoğu zaman gündemi oluşturmuştur.

Kelâmî kurumların oluşması sonrası her kelami ekol muhalife cevap vermeyi kendine büyük görev saymıştır. Ehl-i Sünnet dışı ekolleri bir tarafa bıraktığımızda, Ehl-i Sünnet'in kendi içinde çok ciddi anlamda problemler taşıdığı görülmektedir. Maturidileri, Eş'arilik büyükleri eserlerinde anmamakta, varlıklarından bile bahsetmemektedir. Özellikle sapık fırkaları en ince teferruatına kadar saymalarına rağmen, Maturidileri tamamen görmezlikten gelmektedirler. Eş'arileri kendi iç dünyasında ele aldığımızda, yönetimle iyi ilişkiler kurarak hakimiyetini sağlama almayı başarmış görünmektedirler. Bu yapıldıktan sonra, muhalife sert cevaplar verme ve onlara karşı aşırı acımasız tavır içinde tenkit etme genel tavırları olmuştur.

Bunun yanında Selefilerin katı ve bir o kadar acımasız eleştiri tavırları başkalarından aşağı olmadığı gibi, belki de en sertler arasında bulunmaktadır. Bu durumda bu üç Sünni akım kendi arasında inanç bazında bir birlerini ciddi anlamda yıpratırken, kendilerine yakın olan mutedil Şia örneğin Yemen'deki Zeydilik, Afrika'daki Harici İbadilik ve Endülüs'te yaygın olan Zahirilik, ve benzerleriyle de mesafeli durmuştur. Mu'tezile'den Zemahşeri'nin Keşşaf'ı, Cahiz'in edebi yönü herkesin aldığı ve beğendiği, takdir ettiği hususlar olmuş, kelam bazında ise ekollerin birbirlerine karşı sert tavrı her asırda canlılığını korumuştur. Bu arada olanlar halka olmuş, her bakımdan o mağdur edilmiştir.

H. 200-235 arası Abbasi halifesi Me'mun, sonra da Mutasım, Vasık ve Mütevekkil'in ilk dönemlerinde Mu'tezile devletin resmi mezhebi olmuş, eğitim

sisteminden camilerdeki levhalara ve derslere, vaazlara kadar, müftülerin fetvalarından imamların hutbesine kadar her şey. Mu'tezile kelam anlayışına göre işlenmiş, halka bu inanç telkin edilmiştir.

Bunun ardından gelen Hanbelilik ve mensupları her şeyi yorumsuz metni kabul etme çerçevesinde izah etmiştir. Felsefe ve mantık karşıtlığı, dolayısıyla kelama muhalif tavır alarak halka empoze etmişlerdir. Onlardan sonra hakimiyet kuran Eş'ariler kendilerini doğru inanca sahip, kurtulan cemaat olarak görmüşler, onların dışındaki herkesi hırpalayan bir yapı içinde halkı yönlendirmişlerdir. Maturidilik hakimiyeti ise durumu idare eder bir tavır almış, halkın şaşkınlığını gidermek için itidali koruma gibi bir temayül göstermiştir.

Burada mütekellimlerin kendi mensup olduğu mezhep prensiplerini halka telkin etme ve muhalif akımlar bir bölgede yaygın olsun veya olmasın ona cevap verme, fikirlerini çürütme genel yaygınlık kazanmıştır. Brahmanlara cevap, Seneviye'ye reddiye genel yaygın anlayış olmuş, mütekellimler hasım gördükleri taraflara cevap verme çabası içinde olmuş ve halkı bir yerde unutmuşlardır. Halk seviyesinde gördüğümüz *Fıkıh-ı Ekber*, Tahavi ve Nesefi metnlerinin içeriğinde de her bir cümlemin altında yazan zatın düşüncesinde hasım olarak oluşan tarafa cevap verme özelliği görülmektedir. Örneğin; "şefaate sıcak bakmayan Mu'tezile'ye cevap kastedilmektedir. Kelamın iç problemi olarak bu konum genel yaygınlık arz etmektedir. Bu durum halka yansıdığına şayet farklı ekollerin liderlerini dinleme imkânına sahipse, kim kendini iyi anlatabilmişse, onun ekolü yaygınlık göstermiş, halk ona tabi olmuştur.

Kuzey İslam'ında Hanefilik yanında Maturidilik, Güney İslam'ında Eş'arilik ve Şafilik, İran'da Şia'nın farklı versiyonları, Arap Yarımadasında Selefilik, Yemen'de Şafilik ve Zeydilik, Kuzey Afrika'da Zahirilik ve Malikilik yaygın ve kabul görmüş bir inanç haritası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu görmezlikten gelmek mümkün değildir. Bir yerde ekol oluşunca, halkın inancı o ekolün fikirleri çerçevesinde yayılmakta, halkın inancı mütekellimlerin yönlendirmesiyle vücut bulmaktadır.

Burada bir kesim "Ramazan gecelerinde teravih yirmi rekattır" inancını telkin eder, bunu itikadın anlatıldığı bir eserde sunarsa, başkalarının niçin 12, 8 veya daha farklı rekat kılınabileceğini belirten rivayetlerin alınmadığını sorma hakkı doğmaktadır. Yine bir kesim "imamımız İmam-ı Azam'dır" şeklinde hürmet ifadesi kullanırsa, diğer mezhebin kendi mensubu bulunduğu mezhebin imamına muazzam imam, imam-ı ekber şeklinde iftihar etme hakkına sahip olduğunu görmek gerekmektedir.

Mestler üzerine mesh konusunu bir kesim fıkihtan kelama taşırsa, diğeri de hayvan derisi değil, kendi derisine veya çoraba mest etmeyi sürdürmekte, bunlar halkın realitesi olarak devam etmektedir. Burada fırkaların görüş ayrılıklarının teferruatı değil, dinin temel prensipleri önem ifade eder. O da inananların din kardeşi olduğu, Hz. Peygamberin ümmetinin tek ümmet olduğu fikri olup, genel geçerli düşüncedir. Fırkalar arasındaki farklı tutumun halka yansıtılması olumlu sonuç getirmemiştir. Zira ihtilafların büyütülmesi onlar arasında ihtilafların doğması ve çoğalmasına sebep olmaktadır.

İnançta duyarlı olmak, inandığı meseleye gönül vermek, inanılana seerek bağlanmak arzulanan bir husustur. İçten olmayan bir imanın kişinin yaşamında fazla etkin olamayacağı görülmektedir. Peygamberlerin çevresindeki insanları tamamen farklı inançlardan gelmiş ve samimi duygularla peygambere ümmet olmuş kimseler olarak görmekteyiz. Onların içinden de art niyetini gizleyen, mümin rolü yapanlar olmuş, peygamberlerin başına gelen zorluklarda onlar etkinlik göstermişlerdir. Bunun yanında çoğunluk inancında samimi, inandığı peygambere ve onun getirdiği esaslara bağlı kimselerdir. Aynı seviyenin elde edilmesinin zorluğu bir realitedir. Fakat mümin kişinin inancında belirli bir seviyenin elde edilmesi, gönül aleminde dürüstlüğün yakalanabilmesi iç aleminde düzenliliğin ve huzurun sağlanması mümkündür. Bireylik saydamlık dinini ve inancını tercih ederler. Bireyselliği ön planda tutar ve önemli görürler.

Sonuç

Her din gibi İslam'ın da inanç sistemi vardır. Bunların temelinde Allah inancı bulunmaktadır. O'nun varlığı ve birliğine inanmak, kulluğu O'na yapmak tevhit inancı çerçevesinde temel prensiptir. Diğer esaslar buna bağlıdır. Nübüvvetle ilgili esaslar Allah'ın peygamber gönderme "irsal, ib'as" fiilleri ile ilgilidir. Semiyat/ahiret ahvali ise dinin metinlerinde haber verilen hususları kapsar.

İslam'ın inanç esasları bütünlük içerir. Peygamberin bilgi verdiği ve inanılmasını tebliğ ettiği tüm esasları içerir. Temelde birliğin sağlanması ile beraber teferruat ve tali hususlarda ayrılıkların ve farklı anlayışların bulunduğu bir gerçektir. Yorum farklılığından ve anlayış ayrılığından kaynaklanan ihtilaf Müslümanların din kardeşliği çerçevesinde ki bütünlük anlayışına halel getirmez.

İnanç birliği ana konularda sağlanmakla beraber, ikinci derecedeki ayrıntılarda farklı görüşlerin ortaya konması tabii bir gelişmedir. Bu da kelim ekollerinin oluşturdukları farklı kelami sistemler çerçevesinde düşüncelerini netleştirmeleri ile ilgilidir. Mümin kendi hür iradesini kullanarak tercihini yapmakta ve kararını vermektedir.